

Олійник М. Ще в сиву давнину наші князі, «простий люд» були свідками багатьох чудес, зокрема тих, які відбувались у храмах перед святими іконами. Біля таких благодатних і чудотворних ікон зцілялися князі і бояри, їх дружинники, люди набиралися віри і сили. Багато з цих чудес біля святих ікон описали очевидці, котрі потрапили на сторінки давніх літописів, а самі ікони стали називати чудотворними і благодатними.

І, хоча найбільша кількість чудотворних ікон є богородичними, згідно з дослідженнями мистецтвознавців, найдавнішою відомою київською чудотворною іконою була ікона святого Миколая Мирлікійського. Історію цієї ікони та чуда описує дослідниця Надія Верещагіна.

Про Миколая Чудотворця написано багато книг. Але слід визнати, що більшість із тих творів є не історичними, а легендарними оповідями. Перше житіє угодника, яке дійшло до сьогодні, належить до пізнішого часу – 9 століття. Воно написано константинопольським патріархом Методієм. Не можна, однак, уважати, що житіє Чудотворця було вперше написано лише в 9 столітті. Методій Константинопольський славився як великий добросовісний учений. Він писав свою працю, старанно перевіряючи всі дані. Очевидно мав на руках раніше написані житія Святителя, а значить користувався джерелами, які не дійшли до наших днів. Про це стверджує М. Н. Гаврилов, наводячи фактичні докази. Близько 564 року помер інший святий – Миколай, котрий був спочатку архимандритом Сіонського монастиря біля Мир, а потім став єпископом Пінарським. Про цього Миколая в кінці 6 ст. було написано житіє, яке було відкрито у 18 ст. архієпископом Фальконієм. У ньому згадується про святкування пам'яті Миколая Мирлікійського в той час. У 10 ст. з'явилося нове «Компілятивне житіє» Святителя, що являло собою поєднання житій Миколая Мирлікійського і Миколая Сионіта. Також у 10 ст. з'явилося житіє, яке уклав Митафраст, поєднавши в одне дані всіх житій. Джерелом вірних свідчень про угодника Миколая Чудотворця залишається житіє, складене патріархом Методієм на початку 9 ст.

Святий Миколай Чудотворець, архієпископ Мирлікійський (IV ст.), котрий уславився ще за життя даром чудотворіння та щедрою допомогою знедоленим, користувався на Русі, а згодом в Україні винятковою популярністю і пошаною, набуваючи статусу національного народного святого. Надія Верещагіна вказує, що джерела цього всенародного шанування пов'язані з діяльністю князя Володимира – хрестителя Русі і Десятинною церквою. Тому саме в Києві формувався, уславлювався та звідси розповсюджувався культ Святителя. У столиці Русі було встановлено виключно Київське руське свято на честь перенесення його мощів 1087р. з міста Мири в Малій Азії до італійського міста Барі. На київських теренах народжувались місцеві легенди про чудеса св. Миколая як апокрифічні, так і ті, що увійшли до канонічної житійної літератури.

Особливою популярністю користувалось «Чудо про немовля в Києві», що датується дослідниками не пізніше 1091 року. Легенда розповідає про подружжя, яке здійснило паломництво у Вишгород до мощів Бориса і Гліба у день їх пам'яті. Повертались вони до Києва по Дніпру в човні. Дорогою жінка задрімала і впустила у воду немовля. У відчаї батьки дитини звернулись до св. Миколая, «велику віру до нього маючи», з проханням про допомогу. І справді, наступного ранку дитина була знайдена неушкодженою в зачиненому Софійському соборі під іконою св. Миколая: «...дитя лежаче мокро перед образом св. Миколая».

Відтоді ця ікона одержала назву Миколая Мокрого. Містилась вона на хорах Софійського собору в іконостасі Миколаївського вівтаря, праворуч від царських врат,

займаючи місце храмового образу.

Професор А. Прахов, який досліджував ікону 1882 р. напередодні реставрації, датував її 10 сторіччям. Тогочасні дослідники, як і А. Прахов, вважали, що ікона мала візантійське походження і була сучасною хрещенню Руси за Володимира.

У 20-ті роки минулого століття ікона Миколи Мокрого була ще раз реставрована фахівцями реставраційних майстерень Всеукраїнського музейного містечка і знову розміщена в Софійському соборі. Стосовно цього М. Макаренко писав: «...в дуже зле освітленому місці стоїть ікона Миколи Мокрого, чудовий мистецький твір, найвидатніший із зразків т.зв. станкового малярства, який маємо в соборі. Після монументальних мозаїк і розписів 11 та 12 віків ця ікона займає перше місце як за часом свого походження, так і художнім своїм виконанням. ... Належить вона не пізніше як 14 століттю, а можливо і ранішій добі».

Останнє повідомлення про ікону знаходимо у О. Повстенка. Він сповіщає, що до 1943 р. (до відходу німецьких окупантів із Києва) вона містилась у невеличкому дубовому різьбленому кіоті на стіні Миколаївської нави. Упродовж останніх 50-ти років її місцезнаходження невідоме, і ця реліквія випала з поля зору науки. У радянські часи публікацій самої ікони, як і досліджень, присвячених їй, практично не було. Та й у дореволюційній літературі, незважаючи на видатне історико-культурне значення пам'ятки, що мала статус національної святині, зустрічаємо досить скупі відомості про неї, і, хоч ікону згадують численні видання, лише у двох із них вдалося виявити її знімки, що дало змогу встановити, який вона мала вигляд.

За іконографічним типом це – поясне фронтальне зображення Святителя з відкритою головою без митри і панагії. Правою рукою він благословляє предстоячого, в лівій руці – Євангеліє, яке св. Миколай підтримує кінцем омофора. Обабіч голови святого напис «о агіос – отець Николае», під яким зображені Спас і Богоматір, що вручають Святителю Євангеліє і омофор.

Судячи із фотознімка, зображення о. Миколая має численні спільні ознаки з візантійськими іконами, фресковими і мозаїчними зображеннями Святителя в Софії Константинопольській і Київській, що ставить його в один ряд із цими витворами мистецтва і підтверджує візантійське походження цього образу. Слов'янський напис обабіч лика Святителя вказує на пізніше поновлення пам'ятки. За свідченням дореволюційного дослідника Софії Київської протоєрея П. Лебединцева, на іконі Миколи Мокрого Святитель був зображений у фелоні зеленого кольору із золотими тонкими кантами. Дошка ікони масивного дерева мала досить великі розміри: 1 аршин 8,3,4 вершка x 1 арш. 3 верш. (110,06 см x 84,47 см).

Інші руські міста теж прагнули мати свої чудотворні образи св. Миколая. Це підтверджує давня легенда про чудо, яке сталося в Новгороді за князювання Мстислава Володимировича (1108-1119) і з яким пов'язані давні списки чудотворної софійської ікони – Микола Дворищенський і Микола Липний. За легендою, коли Мстислав тяжко захворів, у сні йому явився св. Миколай і пообіцяв вилікувати князя молитвами перед його образом на хорах Софії Київської. Мстислав спорядив посольство до Києва, але ікона була чудесно знайдена плаваючою в озері Ільмень поблизу острова Липно. Цю ікону князь встановив у збудованій ним церкві на честь Святителя на княжому дворі, через що вона й отримала назву Миколи Дворищенського.

Іпатський літопис під 1227 р. говорить про чудотворну ікону святого Миколая в містечку Жидичині на Волині, до якої приходили молитися наші князі.

На самому острові, недалеко від Новгороду, був заснований Миколаївський монастир, звідки походить відома новгородська ікона Миколи Липного (майстер О.Петров, 1294 р., зберігається в Третьяковській галереї). Московська дослідниця В.Антонова помилково вважала цей образ найдавнішою копією київської чудотворної ікони, мабуть, через відсутність публікацій останньої за радянських часів. Насправді ікона Миколи Липного є не копією, а чудовим авторським варіантом образу Миколи Мокрого.

Відомий мистецтвознавець В. Лазарев, аналізуючи іконографію Миколи Липного, хибно прийняв зображення фігур Христа і Богоматері за самостійну ідею автора, котрий, «подчиняя Николе Христа и Марию, явно нарушает церковную иерархию». У зв'язку з цим Н. Верещагіна зауважує, що аналогічне зображення є традиційним і для інших іконографічних типів св. Миколая. В. Антонова слушно визначила присутність на іконах св. Миколая зображень Христа і Богоматері як давню київську традицію. Дійсно, ця іконографічна деталь втілює розповсюджену в східнохристиянському мистецтві ідею небесної інвеститури, тобто божественного вручення світської або духовної влади зображуваній особі.

Популярна свого часу київська чудотворна ікона Миколи Доброго, перед якою колись сталось «Чудо з половчином у Києві», теж була списком образу Миколи Мокрого.

Професор М. Петров на початку нашого століття переконливо констатував, що образ Миколи Мокрого є найбільш звичайним, поширеним, типовим образом св. Миколая, який відтворився в незліченній кількості пізніших списків.

За свідченням сучасників, найдавніша копія прославленої ікони до революції зберігалася поруч із Софійським собором в Теплій (Трапезній) церкві.

У працях Е. Голубинського та М. Петрова наведено перелік чудотворних ікон домонгольського періоду, які користувалися особливою пошаною на Русі. Серед них п'ять ікон є образами св. Миколая, а саме: ікона Миколи Мокрого та три списки з неї – Микола Дворищенський, Микола Жидичинський, Микола Добрий, а також ікона Миколи Зарайського. Про останню слід зазначити, що вона є пізнішим списком образу, який, на думку дослідників, теж походить із Києва. Іконографічний аналіз численних зображень чудотворних дореволюційних ікон св. Миколая дозволяє припустити, що всі вони є пізнішими списками, авторськими варіаціями київської ікони, які зберегли головні іконографічні риси образу.

Серед них особливо шанована у Москві чудотворна ікона «Микола з житієм» (остання чверть 14 ст., зберігається в Третьяковській галереї). Згідно з переказом, вона чудесно з'явилась московському князю Дмитрію (Донському) під час походу на Мамая 1380 р. (Куликовська битва).

Останньою відомою нам авторською роботою на тему Софійської чудотворної ікони є твір народного художника України І. С. Іжакевича, який у повоєнні роки брав участь у розписі Макаріївської церкви в Києві, для якої і виконав цю ікону.

Софійським славетним образом особливо опікувались київські митрополити, котрі дбали про його оздоблення. Так, Гедеон Четвертинський (кінець XVII ст.) заповів на прикрашення ікони «...португал в сто червоних, по шесть золотых в каждом». 1761 року на замовлення Арсенія Могилянського для образу були зроблені нові шати – вишукана срібна риза. 1840 року «усердием московского купечества» на ікону Миколи Мокрого був офіруваний новий срібний визолочений оклад. При цьому попередню ризу перенесли на копію чудотворної ікони, що прикрашала Теплу Софію.

Саме ж київське чудо було чи не найпопулярнішим на Русі з чудес св. Миколая.

Поширеність його в народі відбилась у численних фольклорних переказах і віршах. Данину цій традиції віддав і Іван Франко, склавши вірша «Чудо з утопленим хлопцем». У Софійському соборі на хорах поруч з іконостасом, де містилась ікона Миколи Мокрого, в минулому столітті було змальоване саме чудо врятування немовляти.

У монастирських вратах під Софійською дзвіницею також було стародавнє зображення київського чуда на полотні, писане олією, під ним – українські вірші, присвячені цій події. Румунська Католицька Церква, як вказує о. Ю. Катрій, вирішила, щоб у кожній церкві була ікона святого Миколая.

Н. Верещагіна зазначає, що софійська ікона Миколи Мокрого слугувала взірцем іконописцям, її іконографія концептуально визначила основні традиції в зображенні святого Миколая в руському іконописі. В іконографії святого Миколая можна визначити два головних типи зображень. Вони стали основними і для житійних ікон Святителя. Ікони цих типів мають характерні спільні іконографічні ознаки: Святитель зображений без митри і панагії, в ризі (фелоні) і омофорі; правою рукою благословляє, в лівій тримає Євангеліє. Майже на всіх іконах зазначених типів присутні зображення Христа і Богоматері обабіч голови Святителя. Велика кількість житійних ікон св. Миколая, навіть датованих 17 ст., має сюжет з київським чудом.

Найдавніша відома збережена ікона святого Миколая із Західної України – з Радужа. Вона має ознаки, які не будуть повторюватися в пізніших пам'ятках і відрізняється від ікон 15 ст.: в середнику – поясне, а не цілофігурне зображення Святителя; Святитель тримає обидві руки перед грудьми, Євангеліє закрите, а омофор перекинтий через ліву руку; обабіч 12 клейм із життя Миколая.

Святий Отець Миколай дає прегарний приклад живої, діяльної та жертвенної любови Бога і ближнього. Його любов всеобіймаюча, повна милосердна і готова допомогти в кожній потребі душі і тіла, і тому в особливий спосіб вона проявляється через чудотворні ікони Святителя.

Олійник М. Найдавніша чудотворна київська ікона // Слово № 4 (29), вересень-жовтень 2006, с. 22-24